

*Григорій СЕРЕДА,
ректор Національної академії
прокуратури України,
державний радник юстиції 2 класу,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОЦЕСУАЛЬНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧА

Ключові слова: державний обвинувач; змагальність; процесуальна самостійність; незалежність.

Розпочата в Україні реформа сфери кримінального судочинства є необхідним кроком на шляху наближення вітчизняного законодавства до європейських стандартів та створення такого кримінально-процесуального механізму, який належним чином забезпечить баланс публічних і приватних інтересів. Адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах суспільства в цілому і окремої людини зокрема [1, 6]. Важливий аспект ефективного функціонування цього механізму – процесуальна незалежність державного обвинувача.

Незважаючи на значну кількість теоретичних досліджень проблем підтримання державного обвинувачення, здійснених українськими вченими С.А. Альпертом, М.І. Бажановим, І.В. Вернидубовим, Ю.М. Грошевим, В.С. Зеленецьким, П.М. Каркачем, М.В. Косютою, Н.В. Лісовою, В.Т. Маляренком, І.Є. Марочкіним, І.В. Рогатюком, Н.В. Сібільовою, В.Д. Філінім, В.Д. Фіньком та багатьма іншими, проблема процесуальної незалежності обвинувача залишається нагальною, оскільки в роботах зазначених дослідників вона не набула повного висвітлення.

Мета цієї статті полягає передусім у розкритті змісту принципу процесуальної незалежності державного обвинувача.

Здійснення прокурором своїх функцій і виконання завдань при підтриманні держав-

ного обвинувачення значною мірою залежать від надання йому реальної можливості впливати на хід та результати розгляду справи. Тому одним із актуальних питань реформування кримінального судочинства було і залишається врегулювання процесуального становища прокурора, який бере участь в судовому розгляді кримінальних справ. Його завдання традиційно розглядаються у взаємозв'язку із завданнями власне кримінального судочинства, які разом з іншими полягають в забезпеченні правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинуватий не був покараний.

Головною умовою виконання завдань кримінального судочинства є здійснення правосуддя відповідно до вимог Конституції України на засадах законності, рівності громадян перед законом, змагальності, диспозитивності, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, гласності судового розгляду, забезпечення права підсудного на захист тощо.

Кожна система взаємовідносин характеризується певними зв'язками між окремими її елементами, зміст яких полягає у дотриманні принципів, відповідно до яких здійснюється її функціонування.

Механізм реалізації завдань, покладених на кримінальне судочинство, також характеризується відповідними зв'язками між

його учасниками, одним із яких є державний обвинувач. Зміст його процесуальної діяльності слід розглядати крізь призму взаємозв'язків з іншими учасниками кримінального процесу шляхом розкриття сутності принципів засад судочинства, а саме: законності його здійснення, рівності учасників, змагальності, диспозитивності, публічності та незалежності.

Запровадження у вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство засад змагальності (ст. 16-1 КПК України) та надання державному обвинувачу права на самостійне прийняття процесуальних рішень у справі (ст.ст. 264, 277 КПК України) необхідно визнати прогресивними, такими, що наближують вітчизняний кримінальний процес до сучасних європейських моделей. Побудова системи кримінального судочинства згідно з цими принципами насамперед мала б змінити традиційні підходи до процесу доказування під час досудового слідства, суттєвим недоліком якого є інквізиційне начало, що пронизує всю стадію процесу.

На думку В. Маляренка, слідчий при проведенні досудового слідства не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, оскільки не в змозі поєднати такі функції. Він має бути дослідником і шукачем істини. При змагальному процесі як суд не є стороною, а лише арбітром між сторонами, так і слідчий не може бути стороною в кримінальному процесі, тому що саме він зобов'язаний виконувати клопотання сторін і бути арбітром між ними. Як і в суді, на досудовому слідстві обвинувальну функцію повинен здійснювати лише прокурор і лише за певних обставин – потерпілий [2, 17].

Зауважимо, що авторами однієї з редакцій проекту КПК України, підготовленої Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, зроблено спробу втілити у життя підхід, за якого процес висунення обвинувачення, його формулювання та підтримання в суді повністю покладено на державного обвинувача. За змістом ст. 16-1 КПК України сутність принципу змагальності полягає у розмежуванні функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи між стороною обвинувачення, стороною захисту та судом

відповідно. Ці законодавчі новели мали змінити усталені погляди на зміст процесуальної діяльності, статус державного обвинувача, а головне – вплинути на його свідомість. Саме активна участь прокурора в суді, його діяльність у кримінальному судочинстві, правовідносини з іншими учасниками судового розгляду справи є запорукою змагальності сторін у судовому засіданні. Реалізація принципу змагальності спонукає суд правильно розглянути матеріали справи й ухвалити законне та обґрунтоване судові рішення. До цього зводиться сутність практичної значимості змагальності сторін як основної засади судочинства [3, 94].

Інша річ, що реалізація такого принципу з боку державних обвинувачів на практиці відбувається вкрай повільно. З одного боку, цьому сприяє наявність «подвійної» системи розслідування справи, коли всі докази, добуті слідчим, сформовані у матеріалах кримінальної справи і в державного обвинувача не виникає потреби хвилюватись та шукати самостійні тактичні прийоми доказування в суді [4, 64]. З другого, – заважає надмірне «підлегло» керівника органу прокуратури про підлеглого прокурора, який підтримує державне обвинувачення. Перший в силу свого службового становища іноді впливає на хід справи всупереч позиції державного обвинувача. А тому механізм змагальності не спрацьовує.

В умовах забезпечення принципу змагальності сторін у судовому процесі повноваження державного обвинувача потрібно сформулювати в законодавстві у такий спосіб, щоб відобразити його процесуальну незалежність і самостійність при прийнятті рішень, формуванні й доведенні до суду своєї позиції, що ґрунтується винятково на матеріалах справи.

На думку Ю.М. Грошевого та І.Є. Марочкина, діяльність державного обвинувача в суді можна вважати ефективною лише тоді, коли він працюватиме в умовах справжньої незалежності. Для цього держава повинна вживати відповідних заходів, щоб правовий статус, компетенція та процесуальна роль прокурорів були встановлені законом таким чином, щоб не виникало сумнівів стосовно неупередженості судового розгляду справи [5, 4].

Саме на незалежності державного обвинувача зроблено акцент і в численних міжнародно-правових актах, які стосуються кримінального судочинства. Зокрема, у ст. 20 Рекомендації R (2000) 19, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року щодо ролі прокуратури в системі кримінального судочинства, йдеться про те, що під час судового розгляду кримінальної справи «... прокурори повинні бути об'єктивними й справедливими» [6, 185]. Гарантією дотримання цієї вимоги є процесуальна незалежність державного обвинувача, сутність і зміст якої полягає у наступному: державний обвинувач самостійно, незалежно від прокурора, який затвердив обвинувальний висновок, визначає власну позицію в ході судового розгляду, тактику здійснення кримінального переслідування; за своїм внутрішнім переконанням визначає обсяг обвинувачення, в межах якого він здійснює кримінальне переслідування; самостійно формує пропозиції з питань, які потрібно вирішити; має право оскаржити до вищестоящего суду вирок суду у справі, в судовому розгляді якої він безпосередньо брав участь [7, 32].

На актуальність процесуальної незалежності державного обвинувача у доведенні до суду своєї позиції в справі вказує М.В. Косюта. Автор слушно зазначає, якщо підлеглий прокурор неухильно виконує нав'язану йому волю керівника під час підтримання державного обвинувачення, то це вкрай негативно позначається на його якості [8, 134].

Наявність процесуальної незалежності державного обвинувача в суді прямо впливає зі змісту ч. 2 ст. 264 КПК України, відповідно до якої він підтримує перед судом державне обвинувачення, керуючись лише вимогами закону та своїм внутрішнім переконанням. Крім того, згідно з вимогами ст. 277 КПК України державному обвинувачу надані дискреційні повноваження стосовно зміни обвинувачення в суді, відмови від нього (ч. 3 ст. 264 КПК України). Отже, саме позиція державного обвинувача в окремих випадках є визначальною.

У цьому контексті постає запитання: чи не впливає на незалежність державного обвинувача позиція прокурора, який затвер-

див обвинувальний висновок у справі (керівника органу прокуратури або його заступника)? Відповісти однозначно не можна – на законодавчому рівні зазначені відносини не врегульовані.

Відомий процесуаліст В.С. Зеленецький ще 30 років тому висловлювався про необхідність чіткого процесуального врегулювання відносин між прокурором, який затвердив обвинувальний висновок, і державним обвинувачем у справі. Державний обвинувач, на його думку, повинен бути незалежним від прокурора, який затвердив обвинувальний висновок, і підкорятися лише закону. Він має керуватися тільки власними переконаннями, а не уявленнями вищестоящих керівників-прокурорів [9, 89].

З цього приводу заслуговує на увагу пропозиція, викладена в одному з проектів нової редакції Закону України «Про прокуратуру»: при підтриманні державного обвинувачення прокурори є незалежними, керуються Конституцією України, законами, міжнародними угодами, ратифікованими Україною, своєю професійною правосвідомістю й особистим переконанням. Ніхто не має права примушувати державного обвинувача зайняти у справі позицію, яка суперечить Закону, його професійній правосвідомості й особистому переконанню. Реалізація цього положення сприяла б дотриманню принципу незалежності державного обвинувача, а найкращим варіантом організаційного забезпечення дотримання такого принципу стало б виокремлення прокурорів, які виступають в суді державними обвинувачами, в окрему структуру.

Підсумовуючи викладене, доходжу висновку, що зміст процесуальної незалежності державного обвинувача формують такі наведені нижче положення, які необхідно закріпити як окрему кримінально-процесуальну норму в новому КПК України:

1) ніхто не вправі примушувати державного обвинувача займати в справі позицію, яка суперечить закону, його професійній правосвідомості й особистому переконанню;

2) самостійно визначати власну позицію у кримінальній справі, тактику і стратегію підтримання державного обвинувачення в ході судового розгляду, керуючись при цьо-

му вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням;

3) самостійно формулювати і викладати суду свою думку як з питань, що виникають у ході судового розгляду, так і тих, що підлягають вирішенню при постановленні вироку;

4) самостійно визначати обсяг обвинувачення, яке слід підтримувати перед судом, ґрунтуючись на особистому переконанні і безпосередньому дослідженні доказів у ході судового слідства;

5) самостійно приймати рішення щодо зміни обсягу пред'явленого обвинувачення у встановленому законом порядку;

6) самостійно приймати рішення про відмову від обвинувачення, склавши про це відповідну постанову;

7) самостійно приймати рішення про внесення апеляції або касаційного подання на незаконне або необґрунтоване судові рішення в справі, у судовому розгляді якої він особисто брав участь.

Список використаних джерел:

1. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. Грошевий // Право України. – 2009. – № 2. – С. 4–10.
2. Маляренко В.Т. Змагальність сторін у кримінальному судочинстві. Окремі аспекти становища суду в змагальному процесі / В.Т. Маляренко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 1. – С. 17–21.
3. Юрчишин В.М. Участь прокурора при розгляді кримінальних справ у суді. Зміст та правова природа / В.М. Юрчишин // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 3. – С. 92–95.
4. Хрушова Л. Проблеми підтримання державного обвинувачення / Л. Хрушова // Вісник прокуратури. – 2009. – № 6. – С. 61–68.
5. Грошевий Ю.М. Незалежність прокурора – основна діяльність прокуратури / Ю.М. Грошевий, І.Є. Марочкін // Голос України. – 2001. – № 4. – 11 січня. – С. 4.
6. Довідник з питань організації роботи з підтримання державного обвинувачення в судах / за ред. В.В. Кудрявцева. – К., 2003. – С. 173–184.
7. Халилулин А.Г. Уголовное преследование как функция прокуратуры Российской Федерации (проблемы осуществления в условиях правовой реформы): автореф. дисс. на соиск. учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А.Г. Халилулин. – М., 1997. – 36 с.
8. Косюта М.В. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства: моногр. / Косюта М.В. – О.: Юридична література, 2002. – 230 с.
9. Зеленецкий В.С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / Зеленецкий В.С. – Х.: Вища школа, 1979. – 180 с.

Григорій СЕРЕДА

ПРОЦЕСУАЛЬНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧА

Резюме

Розглядається визначена законодавством України процесуальна діяльність державного обвинувача в умовах змагального процесу та процесуальна самостійність у прийнятті рішень.

Григорій СЕРЕДА

ПРОЦЕСУАЛЬНАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБВИНТЕЛЯ

Резюме

Рассматривается определенная законодательством Украины процессуальная деятельность государственного обвинителя в условиях состязательного процесса и процессуальная самостоятельность в принятии решений.

Grigoriy SEREDA

PROCEDURAL INDEPENDENCE OF PUBLIC PROSECUTOR

Summary

The article deals with the problem of public prosecutor procedural activity in terms of adversary proceeding defined by Ukrainian legislation and procedural independence in taking decisions.